

Kirjandusega tegelemise võimalustest ja eneseaparoodilise pilgu vajalikkusest

Vestlus Mart Velskriga

Foto: Johanna Roos

12. mail tähistas 60. sünnipäeva Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppejõud, kirjanduskriitik, luuleuurija, lõunaeesti kirjandusloo võimaluste asjatundja ning Keele ja Kirjanduse kolleegiumi liige Mart Velsker. Sel puhul vastas ta lahkelt allolevatele küsimustele.

Teadupoolest õppisid sa keskkoolis matemaatika-füüsika eriklassis ja eriala valikul kaalusid ka füüsikat. Mille mõjul valisid ülikooli astudes just eesti filoloogia? Sellega haakvalt, juba ülikooliõpingute ajal pühendusid eesti luule

uurimisele: kas enne olid hakanud luulet kirjutama ja siis tekkis tahe seda uurida või vastupidi, omaenda luulelooming on uurijatöö vili?

Eriala valikul oli korruga mitu põhjust ja raske on öelda, mis neist oli peamine. Keskkoolis oli üks mu kirjandusõpetajaid Kersti Lepajõe ning ta mõjus inspireerivalt – see oli kindlasti üks põhjustest. Aga luuletusi kirjutama olin hakanud juba enne temaga kohtumist ja mingil hetkel tundus, et sellise kummalise harrastusega inimesel polegi kuhugi mujale minna kui eesti filoloogiasse. Ka olin kirjandusolümpiaadidel saanud teadmisi sellest, kuidas teha iseseisvat uurimistööd, ning see tundus huvitav. Olümpiaadidel käimine ja luuletamine ei tinginud teineteist, kuigi sain aru, et mingi seos neil asjadel on – vist mõtlesin juba keskkooli lõpus endamisi, et kui must ka õiget luuletajat ei saa, siis uurijaks ja kriitikuks võib ju ikka hakata. Nii läkski.

Tartu Ülikoolis oled eesti kirjandust õpetanud alates 1990. aastate algusest. Mis on nende aastakümnete jooksul sinu õpetamisviisis enim muutunud, olgu rohkem või vähem sihipäraselt?

Ülikoolis on ikka ja jälle mingid „üldised suundumused”, aga õpetamise seisukohast on tore just see, et seal saab õppejõud ise otsustada üsna palju. Praegu valitseb suundumus pidada õpetamist võrreldes rahataoluste kirjutamisega ja väärivate artiklite avaldamisega vähetahtsaks. Minu meelest on see vale, aga hea on samas see, et teisejärguliseks peetavate asjade üle on väiksem kontroll. Jah, tõsi küll, üliõpilaste tagasisidega arvestatakse rohkem kui varem, kuid mul pole sellega probleeme olnud ja ma olen õpetamist planeerinud just nii, nagu ise olen õigeks pidanud. Õpetamisviis on aja jooksul tõesti mõnevõrra muutunud. Seminare on mul praegu rohkem kui loenguid – varem see nii polnud. Seminarides on palju

vastastikust suhtlust, tundub siis, et diaoloogilisus on ajaga suurenenud.

Mis on aga ülikoolis endas ja nendes „üldistes suundumustes” muutunud? Kas tajud „kõrghariduse neoliberaliseerimise ilminguid ja tagajärgi”?¹

Tajun ikka, aga mõnevõrra sõltub tajumine sellest, mis võtta taustsüsteemiks. Sa viitad üheksa aastat tagasi ilmunud vestlusringile. Ilmselt ei ole nende aastate jooksul palju muutunud – kui maha arvata see, et kõige tähtsamateks jõududeks ühiskonnas on saanud kaitsejõud ja sõjatööstus. Kuid ega neidki saa päriselt „maha arvata”. Kui pomme peetakse kirjandusest või loodusest tähtsamaks, siis see ikkagi mõjutab kogu süsteemi ning üldist meelsust.

Minu isiklik taust praegusest ülikoolist rääkides on tavaliselt 1990. aastate ülikool, mis äsja oli pääsenud nõukogulikkuse kammitsaist. Uus muutus läks käima selle sajandi alguskümnendil ning nüüd oleme jõudnud täiesti teistsugusesse olukorda võrreldes XX sajandi lõpuga. Tollal lehvib ülikoolis vabaduse vaim. Raha oli vähe, aga võimalusi ja vabadusi sellest hoolimata palju. Nüüd on raha rohkem ja vabadust vähem. Tõsi, humanitaarias pole muutused ilmselt nii pöörased kui neil erialadel, kus saab rakenduslikkust selgemalt arendada ning teadusmõõdikuid tõhusamalt kasutada.

Õppejõu ameti kõrvalt oled tegus kirjandusteadlane ning üks tähelepanuja tänuväärsemaid kirjanduskriitikuid. Kuidas sa oma eri rolle tasakaalus hoiad, kui lihtne või kerge see on?

Esimese hooga tahtsin vastata, et varem oli tasakaalu kergem hoida ja nüüd raskem, aga päris õige see pole. Varem ei olnud ma teadlasena ülearu kohusetundlik, ka

doktoritöö valmis suhteliselt hilja – kirjutasin omal ajal arvustusi üsna hasartselt, aga see toimus teaduse arvel. Nüüd on olukord muutunud, eriti pärast seda, kui olen asunud tegutsema noore luule uurimise töögrupis, mida juhivad Rebekka Lotman. Töögrupp nagu alt vedada ei tohiks ja nii ma tegin hiljuti üsna radikaalse otsuse: pean vähemalt poolteist aastat retsenseerimisega pausi. Mulle ju meeldib arvustusi kirjutada endiselt, aga see võtab päris palju aega ja energiat – lihtsalt ei jõua kõike.

Kriitikuna oledki silma peal hoidnud eeskätt noorel luulel, seejuures oled uusi hoovusi ära tabanud kiirelt ja paikapidavalt. Mis on sinu teravas pilgus praeguse noore luule suurim muutus võrreldes selle ajaga, kui arvustajana alustasid? Ja kas sellega koos on midagi teisenenud sinu kui kriitiku hoiakus, arusaamas, võimalustes, meetodis?

Tegelemine noore luulega pole olnud eesmärk omaette, aga kuidagi on see nii kujunenud. Üks põhjus oli see, et hakkasin 1990. aastatel õpetama ülikoolis eesti nüüdiskirjandust ja siis oli ennast vaja uuema kirjanduse osas harida, arvustamine aitas seda teha. Minu esimene arvustus ilmus 1992. aastal, rohkem kui kolmekümne aasta eest. Loomulikult on nii pika aja jooksul toimunud igasuguseid muutusi. Kui alustasin, siis oli parajasti toimunud või toimumas oluline murrang eesti luules. Praegu ei oska ma aru saada, et luules radikaalseid muutusi aset leiaks, aga huvitavat luulet ilmub kogu aeg. Kõige suurem muutus võrreldes 1990. aastate algusega on vahest see, et tollal tundus olevat paljudel kirjanikel mingi positiivne tulevikuperspektiiv ja selle tuleviku poole – mis see siis iganes ka ei tähendanud – liiguti. Nüüdses noores luules on tulevikuvaadet palju vähem, viibitakse peaaesjalikult olevikus või põgenetakse minevikku, tulevik ei paista olevat see asi, mille poole

¹ Vt K. Aavik, Mis on neoliberalne ülikool? – Sirp 1. IX 2017, lk 4.

liikuda. Seda muutust saaks siduda poliitilise õhustikuga, kliimaprobleemidega ja merkantiilsusega, aga põhjusi on küllap veelgi.

Kuidas sõnastaksid kriitikuna oma kredo?

Kui mul peaks olema mingi kriitiku-kredo, siis see on üsna lihtne: lugeda tuleb tähelepanelikult ja tuleb ka mõelda ning siis mõeldu kirja panna. See on nii lihtne, et nagu ei peakski seda kreedoks nimetama, aga siiski võib – eriti kui silmas pidada seda, et kogu aeg ilmub kriitikat, mille kirjutajad kas ei ole tähelepanelikud või ei mõtle. Ma ei taha aga sellega kuulutada eesti kriitika allakäiku, kindlasti mitte – tühja mulli puhumist arvustuse vormis on igal ajal olnud ning võib-olla on seda praegu isegi vähem kui varem. Varem ilmus ajalehtedes päris palju kirjanduskriitikat ja mõni inimene püüdis arvustamisega elatist teenida. Praegu avaldatakse rohkem ajakirjades ning honorarid on nii väikesed, et sellega leiba lauale ei saa. Ju siis praegused arvustajad arvustavad rohkem lugemise ja mõtlemise soovist ja vähem leiva pärast. Vahetult enne sellele küsimusele vastamist lugesin Keele ja Kirjanduse aprillinumbri Aare Pilve sisukat intervjuud Johanna Rossile. Seal on juttu kaasaloovast kriitikast ja just sellisel viisil, et sellele jutule tahaks kaasa kõlada. Kaasa kõlada siis ka sellele, mida Aare lõpuks rõhutab: kaasaloov kriitika „pole uue kunstilise teksti kirjutamine, ta on ikkagi analüüsiv ja tõlgendav tekst”²

Oma magistritöös uurisid eesti luule antoloogiaid ja oled ise ka mõne antoloogia koostanud, viimati „Aga sina ei vasta. Surm eesti luules” (2026). Mis sind

selle vormi juures köidab ja mida plaanid edaspidi antoloogia vormi seada?

Paljud asjad toimuvad juhtumisi. Nii nagu ma uuema kirjandusega sattusin tegelema seoses loengupidamisega, nii sattusin antoloogiaid uurima lihtsalt sellepärast, et seda teemat mulle pakuti. Ja nüüd omakorda olen sattunud antoloogiaid koostama jällegi peamiselt sellepärast, et mulle on seda pakutud.

Tuleb aga tunnistada, et päris kogemata ma ka kõike pole teinud. Antoloogiate puhul hakkasid mind varakult huvitama kaks kesket küsimust: esiteks – kuidas antoloogiaid kajastavad ja kujundavad kirjanduskaanonit; ja teiseks – milliseid alternatiivseid printsiipe saaks antoloogiate koostamisel kasutada. Teine küsimus on esimesega seotud: alternatiivsed printsiibid on enamasti sellised, et need sunnivad ümber mõtestama kaanoniga seotud küsimusi. Need mu isiklikud huvid jooksevad kõige selgemini kokku antoloogias „Eesti luuleilm II” (2017), mis on seni kõige imeilikum luuleraamat, mille olen koostanud.

Mingeid plaane antoloogiate tegemisel mul pole ning ega kirjastused igasuguseid veidrusi ei tahagi välja anda. Eriti siis mitte, kui valimikus peaks leiduma neid autoreid, kellele tuleb honorari maksta. Imekombel on siiski ka uuemat luulet sisaldavaid raamatuid õnnestunud teha. Plaane pole, aga kui keegi tahaks välja anda filmikunstile ja kinole pühendatud eesti luule valimiku, siis selle üle olen siiski valmis aru pidama.

Kas võib öelda, et sinu bakalaureuse- ja magistritöö juhendaja Karl Muru on olnud üks su mentoreid ja eeskujusid? Kes veel (kõikides rollides: õppejõud, kirjandusteadlane, kriitik)?

Karl Muru oli juhendajana ja õppejõuna minu jaoks tõesti oluline. Mitte võib-olla igas mõttes eeskuju, sest õpilane püüab ju õpetajast erineda – kuid on tõsi, et nii mõndagi head olen Murult õppi-

² J. Ross, Elukutseline rahvuslane ja relativistlik platooinimene. Vestlus Aare Pilvega. – Keel ja Kirjandus 2026, nr 4, lk 336.

nud. Tähelepanelikkust luule suhtes, aga ka tähelepanelikkust ja sõbralikkust üliõpilastega suhtlemisel. Mulle meeldis, et ta ei kippunud ülearu palju suunama, aga kui oli midagi valesti, siis ei jätnud ta seda ütlemata. Tagantjärele tundub, et Muru oli võib-olla isegi liiga hea inimene – ta ikkagi võinuks mind suunata rohkem, ehk ma oleksin siis edenenud oma töödega kiiremini. Aga sõbraliku mittesekkumise ja vajaliku suunamise vahel ongi keeruline tasakaalu leida.

Kui kriitikuna alustasin, siis oli peaaegu vältimatu, et algaja literaat pidi lugema hoolega Hasso Krulli, Jaan Unduski ja Märt Väljataga tekste – seda ma ka tegin ja ju ma sealt väärtuslikke impulsse sain. Aga oluline oli minu jaoks kriitiku ja uurijana ka Toomas Haug – seda olen hiljem ühes arvustuses tunnistanud. Haugi tekstidega on mul senimaani kummaliselt ergastav suhe: me oleme poliitiliselt erinevate vaadetega ja mõnegi asja puhul on minu hinnangud ja mõttekäigud teistsugused kui Haugil. Aga mind mõjutas tema puhul äratundmine, et arvustust saab kirjutada korraka naljakalt ja tõsiselt – umbes nii, et arvustus võib mõjuda suisa enese-paroodiana, kuid sel on ometi tõsine sisu. Mulle selline asi sobib, enese-paroodiline pilk tundub kriitiku töös olevat lausa vajalik – kardan pisut kõiki neid kirjutajaid, kes oma tööd jäägitu tõsidusega võtavad ega suuda ennast kõrvalt vaadata. Mu enda kirjatööd on paraku ajaga naljavaesemaks jäänud, see on kardetavasti vananemise kõrvalsaadus.

Oled eripäraselt süvenenud „kirjanduslooo kirjutamise probleemidesse”³ ja oled 2001. aasta „Eesti kirjanduslooo” üks

³ M. Velsker, Lõunaeeesti kirjanduslooo kirjutamise võimalusi. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensius 12.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 5.

autoreid. Nüüd tehakse ettevalmistusi uue kirjanduslooo kirjutamiseks. Mida tuleks selle juures kindlasti silmas pidada – mis on uue aja nõudmised kirjandusloole? Ja mis on sinu põhimõtted kirjanduslooo loostamisel?

Ma ei lugenud praegu oma väitekirja üle, aga vististi jõudsin seda kirjutades umbes sellise hoiakuni, et kirjanduslooo hästi ei olegi võimalik kirjutada, kuid kirjanduslooo on siiski väga vajalikud ja seetõttu tuleb neid kirjutada võimatusest hoolimata. Kirjanduslooo on ju samamoodi nagu antoloogiad üks võimalus kirjandusega manipuleerida. Kirjanduslooo muudab looks mingi tekstide kogumi, millel tingimata selget ja ühtset lugu polegi. Antoloogiate puhul on loolisuus nõrgem kui kirjanduslooo lugudes, aga seda selgemalt tulevad neis välja arusaamad kirjanduslooo hierarhiast.

Ma ise pean kirjanduslooo kirjutamisel tähtsaks seda, et kirjutaja oma töö tinglikku olemust tajuks ning kogu aeg kriitiliselt jälgiks, mida ta ise parasjagu teeb. On veel rida konkreetseid küsimusi, mida peaks silmas pidama, aga kõiki neid praegu läbi arutada ei jõua. Loodan, et uue kirjanduslooo tegemise plaan saab teoks ning kui see võetakse ette mahuka kirjandusloona (mahukamana kui 2001. aasta oma), siis peaks hoolikalt vaatama, et seda tööd mõistlikult koordineeritaks. Üks inimene tavaliselt mitmekõitelist kirjanduslooo ei kirjuta – ja nii muutub eriti tähtsaks see, et nii köidete kavandamine ja toimetamine kui ka kogu sarja üldine kontseptsioon oleks põhjalikult läbi mõeldud.

Kirjandust oled sa uurinud muu hulgas paigakeskselt. Mida aga tajud sa kogu eesti kirjanduses isäranis n-ö oma paigana, oma teemana – ja mispärasest? Kas see ongi just lõunaeeesti kirjandus, mida uurisid väitekirjas, või mõni muu aspekt, mõni kindel autor?

Kogu kirjandus iseenesest pole paigakeskne, kuid tööpoolest on kirjanduse ja paiga suhted mulle huvi pakkunud ja ka üheks mu teemaks kujunenud. Nagu eelnevastki jutust välja tuli, on mul teemasid korraga mitu ja ilmselt pole üks tingimata tähtsam kui teine. Lõunaeesti kirjandusega seoses tahan siiski rõhutada seda, et mind pole seal köitnud ainult paigakesksus, vaid ka keel ja identiteet. Ilmselt pole vähetähtis, et see keel on ohustatud seisus. Vähemuslikkus, ohustatus, piiripealsus – need võiksid olla minu teemad, kuigi pean tõdema, et ma ise pole väga vähemuslikult käitunud ega vähemuslikke uurimisviise harrastanud. Aastakümneteks ülikooli tööle jäämine tähendab ju seda, et olen valinud teadussüsteemis domineeriva institutsiooni, mitte mingi piiripealsuse. Võin küll olla süsteemi suhtes kriitiline, aga ju siis on mugandumise jõud nii suur, et pole osanud midagi targemat teha. Loodan, et see on vaid väline muganemine, mitte mõtlemise tasandumine. Kuidas sellega aga tegelikult on, seda oskavad paremini öelda kõrvaltvaatajad.

Mil määral on vähemuse, ohustatuse ja piiripealsusega seotud teemade käsitlemisel sulle oluline, et sinu uurimistöö annaks tähendusliku panuse ühiskondlikku arutlusse, vahest isegi mõjutaks mingeid hoiakuid?

Mu peaesmärk pole kunagi olnud uurimistööga ühiskondlikke tõekspidamisi mõjutada, aga aeg-ajalt on see siiski olnud kõrvaleesmärk, eriti lõunaeesti kirjandusega tegelemisel. Vaevast et mu tekstid on ühiskondlikult väga mõjukad – või kuidas saakski väga mõjukas olla näiteks mõni luulearvustus, kui valdav osa inimestest luulet ega arvustusi ei loe? Luulearvustuste kirjutamine on ju enda sihilik asetamine mingisse vähemusse või isegi

lootusetusse positsiooni. Aga kui ka lootusetusse, siis mulle tuleb meelde Betti Alveri luuletus „Suurest haardest” ning eriti selle lõpp: „Kui sul võiduks puudub rangus, olgu vähemalt su langus / raske.”

Mis on eesti kirjandusloo suurim valem või eksitavaim müüt? Kas on olemas mingi kirjandusalane käibetõde, millele tahaksid alati vastu vaielda, kui sellega kusagil kokku puutud?

Ma ei tea, et oleks kirjandusloos mingeid hästi suuri valesid, mille vastu peaksin võitlema. Väikseid müüdikesi ja kahtlasi käibetõdesid leiab küll. Ühe sellise käibetõde seadis hiljaaegu kahtluse alla Tanar Kirs oma doktoritöös. Nimelt on varem arvatud (eks ma isegi kunagi), et Juhan Liiv oli nii hull, et ta üldse ei saanud arugi, mida ta kirjanduses korda saatis või mis on luule aluspõhimõtted. Liiv oli hull küll, aga nagu Kirsi töö veenvalt näitab, suutis ta nii oma loomingut kui ka üldisi printsiipe mõtestada sellest hoolimata.

Kuidas on selle eespool mainitud harastusega praegu: kas luuletad veel? Või millise muu tegevusega end tasakaalustad ja maandad?

Luulet ma enam ei kirjuta, jagan ammutuntud seisukohta, et luuletama peaks vaid siis, kui tundub, et ilma ei saa. Midagi aga ikka tasakaalustab: eriti hästi aitab suvel maal aias ja aia taga luusimine. Läbi elu on vabastavalt mulle mõjunud jalgrattaga sõitmine. Viimastel aastatel olen üllatusega avastanud, et isegi reisi- mine võib hästi mõjuda, varem ma selle peale ei tulnud. Aga kui reisimine, siis mitte konverentsiturism, mille vabastavate ja vaimustavate tähendusteni ma veel pole jõudnud.

Küsimusi esitas BRITA MELTS